

Cudzoziemka Marii Kuncewiczowej na lekcjach języka polskiego

Geneza powieści

Klucz do genezy powieści, a jednocześnie świadectwo pewnej koncepcji pisarskiej odnajdziemy w *Fantomach*, które są autentyczną opowieścią o życiu Kuncewiczowej. *Od pierwszego koncertu, od pierwszej książki spowiadam się publicznie z intymnych przeżyć pod naciskiem irracjonalnej potrzeby uznanej powszechnie za warunek artystycznej działalności. Oslaniałam przeżycia zmyślonymi imionami, przerzucałam je w inne miejsca i czasy. Obecnie odrzucam kamuflaż, narażam się sztuce i ludziom, bo wiek uczynił mnie odporną na nietykalność autentyki. (...)*

Dochodzę coraz częściej do wniosku, że pisanie jest dla mnie rozrachunkiem z sobą. Nie mogę uwierzyć w nic, czego nie przeżyłam sama, co nie było radością, albo bólem doznany.- pisze Kuncewiczowa.

Powieść napisana została w 1935 r. na początku drukowano ją w *Kurierze Porannym*. Pomyślana została jako rozrachunek ze wspomnieniami o ojcu i matce- *niespełnionych ludziach*- jak pisze o nich w *Fantomach*.

W jednej z rozmów stwierdza, że po śmierci matki czuła absolutną pustkę wokół siebie. Była to pierwsza śmierć w rodzinie tak mocno przeżywana. Pisanie więc wyzwoliło nadmiar emocji, zapobiegło depresji.

W *Fantomach* Kuncewiczowa wielokrotnie potwierdza wyjątkowe ukochanie matki, chęć przedstawienia jej *żywej, grającej, cierpiącej, umierającej, zbuntowanej przeciw małości i zwyczajności ludzi, świata, jej samej*.

Bohaterka powieści, Róża Żabczńska, ma wiele rysów zmarłej (w powieści znalazło się również wiele analogii do życia innych członków rodziny Marii Kuncewiczowej).

Matka Marii Adelina z Dziubińskich Szczepańska figurująca w księgach uczniów Instytutu Muzycznego jako Róża była wnuczką porucznika Legionów Polskich, który przeżył walki na San Domingo i zawarł tam związek z Kreolką.

Ojciec Adeliny był żołnierzem armii rosyjskiej (car ulitował się nad dzieckiem osieroconym przedwcześnie i oddał je do wojska), jego żoną była córka zesłańców, urodzona na Kaukazie, wydana z pobudek patriotycznych za sierotę po napoleończyku.

Adelina, za namową ciotki, opuściła Rosję, aby kształcić się w Warszawie i wychowywać w duchu polskości. Tam uczęszczała do Instytutu Muzycznego do klasy skrzypcowej Apollinarego Kątskiego. Nauczyciel podobno dbał bardziej o popisy techniczne niż o ambitny repertuar, talent Adeliny nie mógł się więc rozwijać w pełni. W tym samym czasie, porzucona przez narzeczonego, przeżyła wielkie rozczarowanie miłosne, które zaważyło na jej późniejszym życiu. Wkrótce zdesperowana Adelina poślubiła Józefa Szczepańskiego, dyplomanta uniwersytetu petersburskiego. Po ślubie państwo Szczepańscy wyjechali do Saratowa, następnie do Samary. Tam urodził się Aleksander, Maria przyszła na świat po śmierci dwóch następnich chłopców- Kazia i Wicia.

Po życiu spędzonym w dwóch trzecich w Rosji wrócili Szczepańscy do Polski w 1900 r. przywożąc ze sobą matkę Adeliny, piętnastoletniego syna i trzyletnią córkę. Towarzyszyła im nadzieja, że w ojczyźnie uda się zapewnić szczęśliwy los dzieciom.

Adelina początkowo niechętnie odnosiła się do córki, swój stosunek zmieniła dopiero, gdy odkryła że Maria ma piękny głos.

Kuncewiczowa, jak wynika z powyższych faktów, w dużym stopniu wykorzystuje w utworze dzieje własnej rodziny, przyświeca jej w tym przedsięwzięciu wiele celów, powieść odbierana jest jednak przede wszystkim jako próba uwolnienia się od kompleksu matki, *eksplikacja i przezwyciężenie kompleksu przez artystyczną obiektywizację*.

Na powstanie utworu wpłynęły również ogólna atmosfera i klimat epoki (modernistyczne zainteresowanie tajemnicami duszy kobiety), oraz bardzo staranna edukacja literacka i muzyczna autorki.

Róża przed przemianą i po przemianie

Opracowanie lektury proponuję rozpocząć od charakterystyki głównej bohaterki, pokazania jej skomplikowanej osobowości odsłaniającej się w różnych rolach: matki, żony, córki i artystki. Po prezentacji postawy Róży warto zastanowić się jakie są przyczyny określonych zachowań bohaterki i co wpływa ostatecznie na jej wielką przedśmiertną przemianę, jak zmienia się jej koncepcja życia i stosunek do najbliższych.

Analizę i interpretację utworu prezentuję w formie zadań do lektury, które odnoszą się zazwyczaj do konkretnych fragmentów tekstu. Pod zadaniami znajdują się sugestie interpretacyjne zapisane w formie roboczych komentarzy.

1. **Na podstawie fragmentu (r. V od słów: *Bo matka żądała tego zawsze; najformalniej żądała niepokoju o siebie... do Ach, jesteś nareszcie? Gdzie byłaś tak długo ? Jak się czujesz? Bardzo tęskniłem do ciebie.)* scharakteryzuj stosunki panujące w rodzinie Róży oraz określ jaką Róża jest córką, żoną, matką i artystką ? (zadanie to uczniowie mogą wykonać w domu, jeśli nie dysponujemy czasem można wykorzystać ten fragment jako inspirację do rozważań o postawie Róży w całej powieści)**

RÓŻA JAKO MATKA- troszczy się o podstawowe ich potrzeby (obiad, zdrowie), ale nie rozumie innych potrzeb dzieci, traktuje je jak dorosłych, żąda okazywania miłości, troski o własną osobę- niepokoju o siebie, naraża dzieci na lęki, niepokoje, budzi respekt, strach; zafalszowany obraz własnej osoby jako idealnej matki i związane z nim wymaganie adoracji

RÓŻA JAKO ŻONA- nie wywiązuje się z ważnych dla Adama obowiązków, czuje się nieszczęśliwa, niezrozumiana, szantażuje psychicznie męża, ignoruje, lekceważy go, nie liczy się z jego zdaniem

RÓŻA JAKO CÓRKA- lekceważy matkę, nie szanuje jej, czyni jej wyrzuty, przypisuje jej działania niezgodne z prawdą, jest wobec niej złośliwa

RÓŻA JAKO ARTYSTKA- czuje, że rodzina ją ogranicza, potrzebuje wolności, poświęca się bezgranicznie swoim działaniom artystycznym, żyje muzyką, unieważnia otaczającą ją rzeczywistość, żyje w swoim świecie, oddana pracy; wybiera specyficzny repertuar- ćwiczy maniackie fugi, wykonuje chorobliwą muzykę, która oddaje stan jej ducha

PODSUMOWANIE DOTYCZĄCE POSTAWY RÓŻY I JEJ RELACJI Z INNYMI: narzuca otoczeniu swoją wolę, jest despotyczna, wprowadza ścisłą dyscyplinę, dryl, wymusza przestrzeganie porządku, posłuszeństwo, budzi niepokój otoczenia, w sposób przedmiotowy traktuje ludzi, wytwarza dystans do siebie, gwałtownie reaguje na wszystkie ingerencje w jej plany- rzuca skrzypce, krzyczy, sama teatralizuje własne życie i zmusza do zachowań teatralnych, nieautentycznych, jej zachowania są toksyczne

2. **Matka i syn. Na podstawie fragmentu (r.VI od słów : *Mamo najdroższa! do Kaziu mój, gdzie jesteś, jedyna moja przepadła nadziejo?*) oraz całej powieści przedstaw relacje między bohaterami.**

Fragment przedstawia wizytę Róży u Władysia, po spotkaniu matki z Haliną- narzeczoną syna.

WŁADYŚ- zna Różę, jej potrzeby, wie jak zjednać ją dla siebie, stosuje system pochlebstw, wygłasza pean na cześć Róży, chce ją przechytrzyć, zjednać dla swoich zamiarów- odtwarza wyobrażenia, które Róża ma o sobie- dostrzega zalety wychowania stosowane przez R.- umiłowanie wzniosłości, troskę o dobre towarzystwo, troskę o podstawowe potrzeby, poświęcenie- zarabiała udzielając lekcji, zrezygnowała z kariery artystycznej, Władysław boi się Róży- poszukuje na żonę kobiety, która jest przeciwieństwem matki- spokojnej, cichej, skromnej, uległej; lituje się często nad matką, kocha ją, niepokoi się o nią- postawa Władysława wobec Róży jest bardzo skomplikowana pod względem emocjonalnym

RÓŻA-żądna pochwał, docenienia, chce być w centrum, egocentryczna, podporządkowuje sobie syna, chce, aby spełniał wszystkie jej oczekiwania i zrekompensował wszystkie jej cierpienia i nieszczęścia, podporządkowuje syna swoim zamiarom, uczucie i adoracja Władysia mają jej zastąpić zarówno miłość Michała jak i Adama, zaborcza, czuje, że Halina jest dla niej zagrożeniem; poniża ojca w oczach Władysia, niszczy jego autorytet, reaguje emocjonalnie, jest pełna skrajnych emocji, wychowuje i edukuje dzieci bardzo starannie (choć popełnia karygodne błędy wychowawcze), w ten sposób chce zrekompensować swoje własne niepowodzenia, zaprzepaszczoną karierę.

W CAŁYM TEKŚCIE: ingeruje w życie Władysia, chce je planować, kontrolować, nie respektuje jego wyborów, tak reżyseruje spotkanie z Haliną, aby ją ośmieszyć, a syna zniechęcić do szarej i nieatrakcyjnej kobiety, zniechęca syna do Haliny poprzez oczarowanie go swoją osobą, bezustannie krytykuje zwyczaje panujące w rodzinie Władysia, poprzez niekontrolowane emocje niszczy karierę Władysia w Rzymie, nie panuje nad sobą, ale łączy ich głęboki, duchowy związek, wspólne zainteresowanie sztuką, muzyką, matka wprowadza go w świat wielkich i szlachetnych doznań artystycznych, Władysław staje się powiernikiem Róży, często rezygnuje z siebie, przenosi się w dziedzinę przeżyć Róży, dzięki synowi Róża chce być wyniesiona, z czasem Władysława nabiera jednak dystansu do matki, choć nadal ją kocha i troszczy się o nią.

3. Matka i córka. Na podstawie fragmentów (r. XII od słów: *Od czasu dyfterytu zmieniło się postępowanie Róży z Martą do końca rozdziału oraz r. XVIII -Spory kawał drogi od siebie do matki umyślnie szła piechotą... do Stefan odszedł, nie doczekawszy się Marty; wkrótce kazała mu wyjechać na zawsze.) oraz całej powieści przedstaw relacje między bohaterami.*

I FRAGMENT - MARTA I RÓŻA- Marta jest dzieckiem niechcianym, na początku odrzuconym przez Różę- chciała ją zabić zbyt dużą dawką lekarstwa, fragment pokazuje zmianę, jaka nastąpiła pod wpływem choroby (z jednej strony Róża dostrzega w córce tajemnicę, jakąś świętość; z drugiej strony obawia się opinii publicznej, posądzenia o bycie złą matką- zachowuje się jak w teatrze, wydaje jej się, że jest cały czas obserwowana, oceniana), dąży do ideału matki, która wychowuje idealną córkę, w swych dążeniach staje się jednak nieludzka, narzuca straszne rygory, dyscyplinę, wytwarza dystans, obcość, przedmiotowo traktuje córkę, nie liczy się z jej potrzebami- separują ją od rówieśników, świata, który jest jej zdaniem zły, niebezpieczny (wpływ złych doświadczeń Róży), dlatego, że nie spodziewa się niczego od niej, tresuje ją, czuje się odpowiedzialna za jej wychowanie, wszystko ściśle planuje, reżyseruje, narzuca swoją wolę, Marta boi się Róży, nie rozumie jej zakazów, czuje się nieszczęśliwa, ponieważ matka każe jej żyć inaczej niż wszyscy jej rówieśnicy

II FRAGMENT - MARTA i RÓŻA - Marta chce przypodobać się Róży, poszukuje w sobie winy, postrzega spotkanie z Różą jako sytuację służącą matce do bezustannych

wymówek, Róża zdominowała cały świat Marty (nawet sny- uosobienie srogiego piękna, osoby karcącej, niezwyklej), Marta odczytuje nastroje matki po tym, co ona gra, życie Marty dzięki Róży staje się niezwykle, pełne zachwytów, niespodzianek i przerażeń; po odkryciu talentu Marty, Róża wtajemnicza ją w swoją przeszłość, zawłaszcza córkę jeszcze bardziej dla siebie, epatuje sobą, Róża tworzy stereotypy dotyczące mężczyzn, przenosi swoje doświadczenia na życie córki, przestrzega ją przed mężczyznami, nakłania do poświęcenia życia sztuce, wymaga ciągłych ćwiczeń, rani córkę, nie potrafi zaakceptować jej wyborów, chce, aby bezwzględnie poświęciła się muzyce i zrezygnowała z życia osobistego, deprecjonuje wartość Marty, wyrzeka się córki, gdy ona nie spełnia jej oczekiwań, szantażuje ją emocjonalnie, ale potrafi docenić jej sztukę

CAŁY TEKST: Róża identyfikuje się z córką (jej lekcje śpiewu, przeżywa jak swoje), chce poprzez Martę zrealizować swoje zaprzepaszczone szanse, Marta chce widzieć matkę szczęśliwą ze swojej przyczyny, zabiega o jej względy, początkowo zazdrości Władysławowi, że jest przez matkę wyróżniany.

PODSUMOWANIE:

RÓŻA DLA DZIECI staje się niekwestionowanym autorytetem, wokół niej krążą ich działania i myśli, przenosi na nie swoje niespełnione ambicje, zmusza do realizacji swoich własnych niespełnionych celów, czyni aktorami we własnym teatrze, zniewala, podporządkowuje, szantażuje emocjonalnie, poniża i wywyższa, w zależności od stopnia spełnienia jej oczekiwań, kocha i nienawidzi, ale jednocześnie stymuluje ich rozwój, uczy dążenia do realizacji wielkich celów.

4. **Róża i Adam. Na podstawie fragmentów (r. III – *Wzięła gamasze, podała Adamowi. do (...)* *Ja nigdy nie widziałam takich głupich, niepojętych rąk!*, r.IV- *Bo to była pomyłka- krzyknęła nagle- to dziecko nie jest twoje! Ja zostałam pomszczona ! do (...)*... *Marta zaś- zamiast uczęszczać do szkoły ogrodniczej- uczyła się śpiewu u Włocha.*) oraz całej powieści przedstaw relacje między bohaterami.**

MIĘDZY MAŁŻEŃSTWEM ISTNIEJE KONFLIKT WYNIKAJĄCY Z RÓŻNICY CHARAKTERÓW I ŻYCIOWYCH CELÓW

RÓŻA- oschła, arogancka, ośmiesza męża, lekceważy go, poniża za nieudolność i nieporadność, nieprzewidywalna, pyszna, ambitna, dumna, działa dla poklasku, chce się pokazać, być podziwianą (śpiewaczka włoska), patriotka- chce, aby dzieci były w Polsce, jako spadkobiercy przodków-, rywalizuje z Adamem o dzieci, chce je zawłaszczyć dla siebie, życie pojmuje jako walkę z innymi o swoje racje, stawia sobie wielkie wyzwania, marzy o karierze dla dzieci- najważniejsze jest dla niej dążenie.

ADAM- czuły, usłużny, skromny pokorny, pragnie zadowolić Różę, boi się jej, staje się w jej towarzystwie nieporadny i zakłopotany, poprzestaje na małym, zadawała się tym, co jest, uważa, że można być pożytecznym wszędzie, aby mieć spokojne sumienie.

W CAŁYM TEKŚCIE: mści się na Adamie, że nie jest Michałem, obwinia męża za śmierć Kaziuczka, wypomina mu gwałt, związek z Adamem uważa za nieszczęście, nie docenia troski, dobroci męża, wielokrotnie manifestuje niechęć do niego, choć bywają chwile, w których jest miła; czuje się niezrozumiana przez męża, wtajemnicza dzieci w sprawy intymne, chce, aby ustosunkowały się nieprzychylnie do ojca; dla Adama. Róża jest tajemnicą, fascynuje go i przeraża, Adam nie potrafi przeciwstawić się żonie, przeprowadzić z nią decydującej rozmowy, która pozwoliłaby jej odkryć mechanizmy własnego postępowania, tym samym okazuje jej swoją słabość.

FORMY EPICKIE: narracja 3. osob. przedstawiająca zachowania i odczucia bohaterów, z perspektywy bohatera-Adama, II cz. dominuje mowa niezależna- przedstawiony konflikt postaw, charakterów,

1. **Portret artystki i sposób jego przedstawiania na podstawie fragmentu z rozdz. XI- od słów: *Zmąciły się myśli. do (...) Ja, podła, przez swoje niedołęstwo zgubiłam piękno tej nocy.***

Koncert Bramhsa- ulubiony koncert Róży Żabczyńskiej- dedykował autor słynnemu skrzypkowi- Joachimowi- ten nazwał go koncertem przeciw skrzypcom, gdyż zawierał w sobie karkołomne rozwiązania techniczne. Sam Joachim chciał wpłynąć na Bramhsa, aby wyeliminował niektóre trudności, kompozytor uległ namowom i dopisał, niestety tylko: *ma non troppo*

Fragment rozpada się na dwie kontrastowe części- w jednej przedstawiona jest Róża jako artystka sięgająca boskich wyżyn, w drugiej jako artystka niespełniona

PORTRET ARTYSTKI	SPOSÓB PRZEDSTAWIANIA
<ul style="list-style-type: none"> ▪ wrażliwa na piękno przyrody, ▪ uduchowiona, ▪ przeżywa muzykę, pragnie osiągnąć harmonii, zjednoczyć się z muzyką, być jej częścią, wtopić się dzięki niej w harmonię świata, ▪ traktuje sztukę jako najwyższą formę poznania- chce przekazać istotę muzyki i skrytą tam istotę świata (Schopenhauer), ▪ jako artystka wychodzi poza granice widzialnego świata, próbuje osiągnąć pełnię niedostępną przeciętnemu człowiekowi, ▪ w pewnym momencie możliwości Róży zostają wyczerpane, dochodzi do nieprzekraczalnej granicy, jej moc twórcza łamie się 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ kreacja orficka-obraz nocy nakłada się na dźwięczący w duszy koncert Bramhsa, utożsamienie muzyki z odgłosami natury-harmonia, płynność i rytm muzyki oddane poprzez zdania złożone współrzędnie, onomatopeje, porównania do zjawisk przyrody- pitagorejska harmonia sfer- eufonia ▪ kreacja romantyczna- siła i natężenie procesów duchowych wzorowane na osobowościach romantycznych: <i>wyzwolona z praw fizycznych, przenikała wszystkie strefy i wszystkie uczucia, nieziemska modlitwa, miłosne scherzanda</i> ▪ uwznioślenie bohaterki-<i>ramiona stężały na marmur, stała prostsza, wyższa, lżejsza, niż zwykle</i> ▪ kontrast uwznioślona, obcuja z nieziemskimi mocami Róża# bezradna wobec dzieła, które ją przerasta- słownictwo eksponujące dysonans- kakofonia-<i>zazgrzytało, obniżyło się, szum krwi stawał się głośniejszy, cisza czarna jak zaskórna woda</i>, zdania krótkie urywane sugerują wzrastające tempo, narastanie napięcia
<p>Konteksty: <i>Nie- Boska komedia- przez ciebie płynie strumień piękności, ale ty nie jesteś pięknoscią, Wielka Improwizacja</i></p>	

2. **Portret Róży wylaniający się z przedstawionych fragmentów Ustalając cechy reprezentatywne bohaterki, wykorzystaj materiał pomocniczy.**

Osobowość skomplikowana, ambitna, egzaltowana, apodyktyczna, egocentryczna, narcystyczna, pełna sprzeczności- uduchowiona wrażliwa Muza i magiera, wykorzystująca ludzi i podporządkowująca sobie ich.

W podsumowaniu można wykorzystać fragmenty *Psychopatii* Antoniego Kępińskiego oraz książki S.Żaka *Maria Kuncewiczowa*

Typ histeryczny:

- *Jak mnie widzą inni* ?-pytanie to zajmuje pierwsze miejsce w hierarchii wartości histeryka, histeryk pragnie wystąpić wobec świata takim, jakim, jego zdaniem, pragnie go widzieć otoczenie, część osobowości nie mieszcząca się w tym wyidealizowanym obrazie spychana jest do podświadomości, model własny jest dla niego gorszy niż model zwierciadła społecznego, to, co własne, autentyczne traktuje jako obcą, nieznaną część psychiki,
- Wynikające z niepewności samego siebie dążenie do jak najszybszej realizacji struktury czynnościowej potencjalnej i szukanie oparcia w otoczeniu społecznym, wzrost poczucia pewności, gdy plany się zrealizują
- Zafałszowanie własnego obrazu, jak i obrazu świata, myślenie życzeniami, chwilowe przyjmowanie marzenia za rzeczywistość, naginanie rzeczywistości do marzenia
- Pragnienie rozpoczęcia życia od nowa, wynikające z poczucia, że część jego „ja” marnuje się, jest niewykorzystana
- Teatralność, przesada, robienie wszystkiego na pokaz- mówi za głośno lub za cicho, śmieje się zbyt hałaśliwie, płacze zbyt demonstratywnie, im większy nacisk na ekspresję, tym słabiej jest wewnętrznie przekonany o słuszności swego stanowiska, potrzeba aplauzu audytorium; aplauz pobudza go do działania, konieczność intensywnego realizowania siebie
- Burzliwość, błahe sprawy wywołują niewspółmierną reakcję emocjonalną- pozytywną lub negatywną; rozpacz, płacz przechodzą często w nieopanowaną radość, miłość w nienawiść, zachwyty w obrzydzenie, przesadne manifestowanie swoich uczuć- niedojrzałość emocjonalna,
- Zmienność w zachowaniu
- Reagowanie na przeciwności losu, rozczarowania osobami pragnieniem śmierci lub pragnieniem zabicia kogoś bliskiego,
- Wrażenie, że ktoś inny kieruje jego postępowaniem
- *Manipulowanie ludzkimi nastrojami, uczuciami*

W jakimś sensie problem hysterii jest problemem zahamowania rozwoju, niedojrzałej osobowości; histeryk nie może wyjść ze świata dziecka w świat dorosłych, ze środowiska macierzyńskiego, w którym nie bierze się pełnej odpowiedzialności za swoje czyny.

Na podstawie: Antoni Kepiński. Psychopatie. Warszawa 1977.

Widzenia senne Róży wskazują na niepełność jej myślenia. Na brak nadbudowy intelektualnej. Zdaniem Kretschmera takie myślenie oderwane od rzeczywistości, rozwijające się raczej w psychicznym półmroku. Przy obniżonej świadomości, w stanie roztargnienia, w oderwaniu od czasu i przestrzeni, od logiki i woli (...) właściwe jest artystom. Oni to ze swymi przewrażliwionymi nerwami i gwałtownymi reakcjami uczuciowymi „z małą zdolnością przystosowawczą, kapryśni, ulegający zmiennym nastrojom i wybuchom złego humoru”, są niekiedy ludźmi trudnymi we współżyciu; człowiek o takim charakterze odznacza się bezwzględnością, traktuje wyniosle każdego, kogo uważa za przeciętnego, utrudnia nawet życie tym, którzy go szczerze kochają i życzą mu jak najlepiej.

S. Żak, *Maria Kuncewiczowa*

3. Dlaczego Róża przyjmuje taką postawę wobec innych i świata, co przeszkadza jej w artystycznym spełnieniu? Jakie mechanizmy obronne dostrzegasz w zachowaniach bohaterki?

Na zachowania Róży składa się wiele czynników, które tkwią w jej przeszłości. Jest osobowością zranioną, głęboko odczuwającą swoją obcość w świecie.

Przyczyny: **cudzoziemskość**- brak przynależności do kraju, w Taganrogu chodziła do kościoła, nie do cerkwi, uważana była za *Polaczkę*, w Warszawie mówią o niej *Moskiewka*, w Petersburgu *warszawska barysznia*, nad Wołgą –*grafini ze stolicy*; szczególnie dotkliwie odczuwa wyjazd z rodzinnej miejscowości, w której wszystko było znane oswojone, w której żyła wśród życzliwych ludzi, **brak bliskości z ciotką**, **samotność**; żyje mitami Polski XIX- wiecznej, nie akceptuje Polski obecnej, do poczucia obcości w Polsce dołącza się **zranienie wynikające z nieszczęśliwej miłości**, Michał swoim zainteresowaniem Różą wyróżnił ją, podkreślił jej wyjątkowość, jakby powołał do nowego życia, do życia własnego, obudził w niej kobiecość- zdrada Michała jest dla Róży tragedią, ponownym wtrąceniem w poczucie obcości, samotność, budzi w niej chęć zemsty na mężczyznach, na świecie- niechęć do ludzi; negatywne zachowania Róży wzmacniają się na skutek **niezrealizowanej kariery artystycznej** (brak techniki); bohaterka odstaje sposobem zachowania, niechęcią do ludzi- *na ziemi wszędzie cudzoziemka, a nieba ja się boję*- jest wyniosła, pragnie obcować ze sztuką, pogardza ludźmi: *gniewało ją, że sygnały porozumienia między nią a ową tak gościnną potęgą dźwigającą palace dla cudzoziemek mogły być wzięte za chęć nawiązania kontaktu z tym czy innym człowiekiem.*; stawia sobie wygórowane wymagania, nie zadawała ją *życiemnie zawsze ciągnęło gdzie indziej*, powodują ją inne, wzniosłe, uduchowione potrzeby; niedostosowana do sytuacji- w parku, w operze; nie mogła zagrać koncertu Brahmsa, a jedynie umiała wyśpiewać pieśń o bólu duszy *Ich grölle nicht*, ponieważ bycie prawdziwym artystą, który dzięki sztuce potrafi ziścić wielką harmonię wiąże się z pięknem jego duszy, wewnętrznym ładem, tego ład, wewnętrznego spokoju, uśmiechu, pogodzenia z ludźmi zabrakło w duszy bohaterki (konteksty: Norwid, Tischner), **cudzoziemskość**, **nieszczęśliwa miłość**, **niezrealizowana kariera artystyczna**, **niepogodzenie się z własnym losem** czynią z Róży osobę zgorzkniałą, pozbawioną pogody ducha, wewnętrznej harmonii i spokoju, wrogą wobec innych, Róża to osobowość narcystyczna (E. Fromm)- niezaspokojenie jednej z najistotniejszych potrzeb- potrzeby więzi prowadzi do narcyzmu.

Przodkowie moi do czwartego pokolenia wstecz byli zesłańcami, emigrantami, żołnierzami Polski na cudzych ziemiach, ludźmi z akcentem, ludźmi napiętnowanymi. Do ich poczucia obcości etnicznej i politycznej matka moja dodała poczucie osoby wyklętej z powodu miłości i odtrąconej od ołtarza sztuki- pisze Kunciewiczowa w Fantomach

Rozważając przyczyny zachowań Róży oraz zastanawiając się nad mechanizmami jej postępowania można również wykorzystać fragmenty książki Kozielskiego oraz schemat obrazujący życie Róży.

MECHANIZMY OBRONNE

W przypadku powstawania konfliktów, których człowiek nie potrafi rozwiązać, i frustracji, która wywołuje lęk, napięcia emocjonalne czy poczucie winy, stosuje on pewne mechanizmy obronne, których zbiór tworzy system obronny „ja”. Mechanizmy te zostały wykryte przez Freuda. (...)

Czym jest mechanizm obronny? Najczęściej przyjmuje się, iż stanowi on pewną nawykową metodę radzenia sobie z konfliktami. (...). Sposoby te funkcjonują n i e ś w i a d o m i e (...). Mechanizmy obronne nie rozwiązują konfliktów, jedynie łagodzą ich objawy. Działają podobnie jak środki przeciwbólowe, które zmniejszają cierpienie, lecz nie usuwają choroby.

REPRESJA-wyparcie, polega na usuwaniu ze świadomości myśli o konfliktach, popędach, przykrych przeżyciach i upokorzeniach, które wywołują lęk i poczucie winy. Człowiek przestaje sobie zdawać sprawę ze swoich klęsk i dramatów. Chcąc ułatwić wyparcie lękotwórczych myśli o konfliktach i frustracji oraz chcąc utrzymać je w nieświadomości przez dłuższy czas, człowiek wykonuje często dodatkowe czynności- np. czytanie książek, lub proste mechaniczne czynności. Psychoanalitycy nazywają je symptomami represji. Represja różni się od stłumienia, które jest świadome i służy przede wszystkim uniknięciu zewnętrznej sankcji.

PROJEKCJA-rzutowanie swoich niepożądanych cech czy wad na innych ludzi. Projekcja zmniejsza lęk i wpływa na wzrost samooceny. Człowiek siebie widzi zbyt pięknie, a otoczenie spostrzega zbyt szaro.

RACJONALIZACJA- nieadekwatne wyjaśnianie przyczyn zachowania. Dążenia i motywy prawdziwe zastępowane są przez dążenia i motywy wyidealizowane.

SUBSTYTUCJA z reguły pożyteczny mechanizm obronny, pozwala na skierowanie własnych aktywności na cele pożyteczne- sztuka, literatura:

- **KOMPENSACJA**- skierowanie swojej aktywności na cele podobne do tych, których nie udało mu się poprzednio osiągnąć
- **SUBLIMACJA**- człowiek wyraża swoje nieakceptowane popędy i dążenia w formie, która zyskuje uznanie społeczne- np. twórcza wyobraźnia, świat fantazji

Na podstawie; Józef Koziński. Koncepcje psychologiczne człowieka. Warszawa 1977.

PRZYBYCIE DO POLSKI Z ROSJI
poczucie obcości, samotność

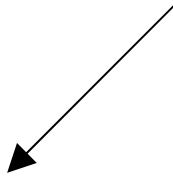

ADORACJA RÓŻY PRZEZ MICHAŁA
poczucie bliskości, więzi, przełamanie samotności

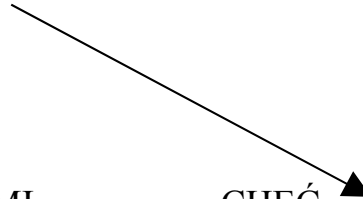

ZDRADA MICHAŁA
kompleks zdradzonej miłości

OBCOŚĆ, ALIENACJA,
ODRZUCENIE, GNIEW

CHORE RELACJE Z BLISKIMI

CHEĆ
PRZEWYCIEŻENIA
KOMPLEKSU PRZEZ AMBICJE,
KARIERĘ ARTYSTYCZNĄ

NIEMOC TWÓRCZA,
POGŁĘBIAJACA SIĘ
FRUSTRACJA

4. Na podstawie fragmentu przedstawiającego obiad u Marty określ istotę przemiany wewnętrznej Róży.

Przemiana Róży wynika z głębokiej świadomości siebie i mechanizmów rządzących własnym życiem, odkrycia przyczyn własnych zachowań. Bohaterka staje się krytyczna wobec siebie- *to całe moje życie było takie nędzne jak historia z kawiozem*, obwinia siebie, o to że przeszkadzała dzieciom być ludźmi, że położyła nacisk na ich nietuzinkowość, separowała je od ludzi, zignorowała życie, poddaje pod refleksję całą swoją dotychczasową egzystencję: *Mnie nie obchodzili ludzie, ja dzika byłam, mnie obchodziła muzyka i mój ból, moja tęsknota i tajemnica, mnie zawsze ciągnęło gdzie indziej*; głosi nową filozofię życiową: **należy mieć serce dobre, nie można nienawidzić, trzeba przebaczać, ani ambicja, ani sztuka, ani podróże, ani bogactwo- uśmiech jest niezbędny do życia. Taki uśmiech, który z sytego serca płynie- pogoda ducha, która wynika z wewnętrznej harmonii, dobrego życia- dzień błogosławić, życie przeżywać.** Róża przemieniona okazuje życzliwość, wyrozumiałość, tolerancję wobec zachowań innych, docenia Jadwigę, jej sposób wychowania dzieci, wybacza, zapomina o złu, godzi się z Adamem, akceptuje jego inność, otwarcie opowiada o sobie, własnej przeszłości

5. Przyczyny przemiany Róży

Spotkanie z Gerhardem- identyfikacja postawy lekarza z postawą Michała- przeniesienie- przypomnienie sytuacji z młodości- ponowne docenienie Róży, potraktowanie jej jak dziecka wyzwala ją z kompleksu: *nie zląkł się mnie nie słuchał moich słów, lecz serca posłuchał*, Gerhard obudził ją z dzieciństwa, w którym zastygła- słowa Michała obudziły ją w młodości do życia, przywróciły miłość do kraju do świata, powtórzone przez Gerharda budzą ją ponownie i wyzwala ją z bolesnej pamięci o krzywdzie, pozwalają na odreagowanie zdarzeń, które zrodziły kompleks, a stłumione i zepchnięte w podświadomość zafałszowały całą psychikę i zrodziły zachowania zastępcze- kompensacje, przeniesienia, zachęcają również do przewartościowania własnego życia- *Nie gniewać się nie złościć- Nicht gröllen*

Jedną z często stosowanych od czasów Freuda metod leczenia konwersji historycznej jest odreagowanie sytuacji konfliktowej. Chory w czasie rozmowy z lekarzem ma przeżyć to, co było powodem jego nerwicowej reakcji. Chodzi przede wszystkim o wyładowanie uczuć, które zostały stłumione i stały się przyczyną choroby.

CUDZOZIEMKA JAKO POWIEŚĆ PSYCHOLOGICZNA

W kolejnym etapie praca nad tekstem zmierza do uchwycenia jego istotnych cech gatunkowych.

Wprowadzając w problematykę powieści psychologicznej można wykorzystać następujące materiały:

Tadeusz Miciński: *Podróże do piekieł: Osobowość jest dziś jedynym terenem odkrywczych peregrynacji.(...) Ruszamy na nowe wyprawy, odkrywać dalekie lądy, wytyczać ich granice i rysować profile wysp wylaniających się z otchłani osobowości.*

Michał Głowiński: *W ostatnim okresie XX- lecia pisarze musieli dokonać wyboru Proust czy Kafka.*

Pod koniec XX-lecia pojawiają się zmiany w obrębie nurtu psychologicznego w prozie. Daje się zauważyć odchodzenie od konwencji czystego psychologizmu, powieść zaczyna łączyć psychologizm z zaangażowaniem polityczno- społecznym, z drugiej strony pojawia się zainteresowanie nie tylko analizą fragmentów życia wewnętrznego człowieka traktowanego w izolacji, pisarze starają się rozpatrzyć osobowość ludzką w kontekście

uwarunkowań wewnętrznych (wpływ wydarzeń historycznych, rozwój socjologii- w Polsce teoria osobowości Floriana Znanieckiego).

Rozwój psychoanalizy: wypowiedź M. Kuncewiczowej: *z teoriami Freuda zapoznałam się już po napisaniu książki. Dostrzegam natomiast jednocześnie pojawienie się pewnych zjawisk kultury, „osiąganie takiego stopnia świadomości przez różnych ludzi, pisarza i psychologa. Każdy z nich pracuje na własną rękę w tym samym duchu. To tłumaczy możliwą zbieżność ich osiągnięć. W Stanach Zjednoczonych w piśmie medycznym uznano Cudzoziemkę za dokument sprawdzający tezy Freuda*

1. Znaczenia motywu lustra.

Znajdź w I rozdziale fragmenty, w których bohaterka przegląda się w lustrze. Jaka rolę pełni motyw lustra w powieści Kuncewiczowej?

- przyglądanie się sobie, badanie siebie, pytanie kim jestem, próba określenia własnej tożsamości z perspektywy własnej starości, wcześniej w młodości- odkrywanie własnej tożsamości, odrębności (twarz, ciało), budzenie się ego, poszukiwanie prawdy o sobie- poszukiwanie tożsamości podstawowym toposem powieści nowoczesnej
- droga do przeszłości, wywołuje wspomnienia niedawnej przeszłości
- pozwala obserwować przemijanie, lęk przed metamorfozą- perspektywa eschatologiczna
- sugeruje grę, udawanie, teatralizację własnej osoby, realizację planu zemsty na mężczyznach, Polsce, Rosji

Motyw lustra wprowadza w tematykę powieści- portret psychologiczny bohaterki poszukującej prawdy o sobie przyglądającej się własnemu życiu (Anna Karenina, Pani Bovary- pokrewne wizerunki kobiet nieprzystosowanych i szukających sensu życia), sugeruje technikę przedstawiania problemu- lustro to przedmiot, który wyzwala wspomnienia

2. Czas, miejsce zdarzeń, przebieg akcji.

Akcja rozgrywa się w dwóch płaszczyznach czasowych:

Plan akcji teraźniejszej – czas obiektywny -obejmuje 24 godziny ostatni dzień z życia Róży- przybycie Róży do córki, telefon do Adama, przybycie Adama, Zbyszka, Władysia z żoną, Marty, Pawła; wspólny obiad, powrót Róży do domu- rozmowa z Adamem, Martą, śmierć bohaterki- chronologiczny układ zdarzeń; miejsce- Warszawa

Plan retrospekcji- obejmuje 60 lat życia Róży, różne miejsca- Rosja, Włochy, Królewiec- czas subiektywny, czynnik organizujący zdarzenia, wyznaczający im określone miejsce w fabule od strony ich głębszego sensu dla linii losu bohaterki, dla meritum jej charakteru, akcja niemal całkowicie wewnętrzna, wydarzenia rozgrywają się za sceną, przedmiotem przedstawiania są ich motywy i reperkusje psychiczne- dedektywizm psychologiczny
Poczucie długości czasu, trwania przeżyć zależy od ich intensywności i jakości, wydarzenia płyną wolno, jak zatrzymane w kadrze.

Konstrukcja ramowa: wąty plan akcji teraźniejszej- ramowej; rozbudowany plan retrospekcji

Budowa fabuły podporządkowana prawom pamięci- dechronologizacja- p o w i e ś ć p e n e t r a c j i c z a s o w e j (K. Bartoszyński):

- sytuacja końcowa uzyskuje status autonomicznego zespołu scen i informacji, powraca wielokrotnie w ciągu powieści;
- zdarzenie końcowe powieści pojawia się na wstępie, w dalszym ciągu występuje rozległa retrospektywa, mająca na celu interpretację zdarzeń

3. Kompozycja *Cudzoiemki* -schemat kompozycyjny sonaty i schemat rozwiązania symptomu neurotycznego poprzez zasadę swobodnego kojarzenia.

SCHEMAT ROZWIĄZANIA SYMPTOMU NEUROTYCZNEGO

Zasada swobodnych skojarzeń, asocjacji, zaczepianie wyobraźni o przedmioty, ludzi (jak u Prousta), wywoływanie wtórnych przeżyć; podobieństwo do seansu psychoanalitycznego- chwila przed podróżą do Królewca; struktura marzenia sennego, forma spowiedzi, w której opowiada się o całym życiu i szuka sensu przywoływanych zdarzeń; ale utrwala się wydarzenia, które składają się na pasmo niepowodzeń życiowych; wyjawienie sensu życia z perspektywy śmierci. Laboratorium psychoanalityczne zmienia się w teatr eschatologiczny.

KOMPOZYCJA SONATY

Sonata – utwór muzyczny składający się z III części : allegro (partia szybka), adagio/ andante (partia wolna) i allegro (partia szybka).

Część pierwsza- allegro zawiera ekspozycję, przetworzenie i reprzyę.

W e k s p o z y c j i pojawiają się dwa różne tematy w dwóch różnych tonacjach (np. smutny i liryczny), zespolone są za pomocą łącznika lub zderzone ze sobą. Pierwszy temat ma zawsze znak repetytywny (powtarzany jest dwukrotnie). W p r z e t w o r z e - n i u następuje przeróbka tematów zawartych w ekspozycji, powracają one w różnych tonacjach, są syntezowane. W r e p r y z i e powraca materiał z ekspozycji, tematy sprowadzone są do tej samej tonacji, następuje harmoniczny proces scalenia ich do c o d a – zakończenia, rozbudowanie tematów prowadzi do pogłębienia ich strony wyrazowej.

Tematy życia Róży są jak dwa imiona, o których mówi- *dwa życia: pierwsze krótkie i prawdziwe; drugie- wymyślone, długie nadto długie. Pierwsze- kwiat, miłość i nieszczęście. Drugie szacunek ludzki, honor, powolna śmierć duszy- przeszłość- miłość; nieudana teraźniejszość- cudzoziemskość, tym, co łączy je jest muzyka. Tematy te w powieści, podobnie jak w utworze muzycznym powtarzają się wielokrotnie, rozwijają, powracają w innej tonacji. Można jako ich odpowiedniki uznać Ich grölle nicht Schumana- pieśń smutku i cierpienia i niewygrany koncert Brahmsa- jako symbol dążenia do harmonii. Ostatni rozdział to finał koncertu, kiedy wszystkie instrumenty łączą się w potężnym akordzie, aby za chwilę zniknąć przesuwają się i mieszają fakty i ludzie z różnych okresów życia bohaterki, zapada cisza absolutna, nadchodzi śmierć.*

4. Narracja

- narrator trzecioosobowy, wszechwiedzący, naoczny świadek; koreluje zdarzenia,
- zmienna pozycja, wkracza, gdy następuje przejście od jednego do drugiego wątku (Fryde pisze o pasażach, Schulz o przegubach narracyjnych),
- zbliżenie mowy bohatera i postaci w granicach mowy pozornie zależnej,
- zindywidualizowana mowa postaci, oddanie cech osobowości poprzez język postaci- Róża- niepokój, nerwowość, wybuchowość, Adam- uległość, nieporadność.

5. Sposób kreowania postaci

- postać kontrowersyjna, bogaty portret- trafna motywacja psychologiczna i społeczna, dynamizm

POSTAĆ LITERACKA

KRYTERIUM KLASYFIKACJI	ODNIESIENIE DO BOHATERA
rola w konstrukcji utworu	postać pierwszoplanowa
stopień typizacji	postać zindywidualizowana
wpływ na akcję	aktywna
zmiany z biegiem fabuły	dynamiczna
stosunek do postawy reprezentowanej przez autora	zmienny
sposób charakterystyki (przedstawiania bohatera w utworze)	charakterystyka zewnętrzna, wewnętrzna, bezpośrednia, pośrednia
zabiegi służące stworzeniu określonego wizerunku postaci- np. mitologizacja, idealizacja, demitologizacja. (wykorzystane w tym celu motywy, symbole, zabiegi językowe)	postać pokazywana z różnych stron, w różnych sytuacjach, eksponowanie zmienności, operowanie silnymi kontrastami- dusza artystyczna- hetera, indywidualizacja języka oddająca specyfikę osobowości bohaterki, wykorzystanie w kreacji postaci motywów muzycznych
motywacja	psychologiczna i społeczna

Bibliografia:

- Żak S. Maria Kuncewiczowa, Warszawa 1971,
 Kazimierczyk B. Dylizans książkowy: opowieść o twórczości Marii Kuncewiczowej, Warszawa 1977,
 Słownik Literatury Polskiej XX wieku, Red. A. Brodzka i inni. Wrocław 1992
 Koziński Koncepcje psychologiczne człowieka, Warszawa 1999,
 Kępiński A. Psychopatologie
 Miciński B. Podróże do piekieł i inne eseje, Kraków 1994,
 Literatura polska
 Zaworska H. Życie u siebie, w: Spotkania
 Schulz B., Aneksja podświadomości w: Opowiadania. Wybór esejów i listów. oprac. J. Jarzębski, Wrocław 1989
 Sobolewska A. Polska proza psychologiczna, PAN 1979,
 Twórczość 1950 nr 2
 Pamiętnik Literacki 1975 z.1

opracowanie: Dorota Dąbrowska